

Сівков І. В.

**СТАНОВЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ЛЕКСИКИ
В ЄГИПТІ (кін. XVIII – поч. XIX ст.)
(НА БАЗІ ІСТОРІОГРАФІЧНИХ ТРАКТАТІВ
АБДУРРАХМАНА АЛЬ-ДЖАБАРТІ)**

Дослідження становлення адміністративно-політичної та юридичної термінології у хроніках славетного єгипетського історика Абдурахмана аль-Джабарті (1753\1754 – 1825\1826 pp.) “Чудеса минувшини в життєписах та хроніках” та “Музгір ат-такдіс бі-заваль давлят аль-фарансіс” проводиться в рамках аналізу шляхів формування зазначених терміносистем в арабській літературній мові, який, на наш погляд, може розпочати ґрунтовні студії генези арабських термінологічних пластів арабського лексикону. Також воно може започаткувати новий вектор лінгвістичних досліджень арабських історіографічних текстів.

Зазначимо, що при дослідженні меншої за текстовим обсягом та хронологічно обмеженішої за охопленням подій історіографічної праці А. аль-Джабарті “Музгір ат-такдіс бі-заваль давлят аль-фарансіс”, у якій викладаються події, що мали місце у період французької окупації Єгипту (1798–1801 pp.), ми зіткнулися з проблемою існування варіантів назви зазначеного історичного джерела (детальніше див.: [Сівков 2009, 120–121]).

Як зазначено у передмові до згаданої хроніки (під редакцією А. Іси та І. А. Гіляля), що вийшла у каїрському видавництві “аль-Арабі” у 1998 р. під альтернативною назвою “Музгір ат-такдіс бі-загаб давлят аль-фарансіс”, існують її чотири рукописні зводи. Три з них розміщено у “Дар аль-кутуб аль-мисрія” (м. Каїр). З трьох каїрських зводів перший (під № 330, а також мікрофільм № 29167, 383 с.) було виконано 17 числа місяця раджаб 1293 р. г. (8 серпня 1876 р.), другий (під № 101, а також мікрофільм № 29362, 146 с.) – 1 числа місяця мухаррам 1224 р. г. (16 лютого 1809 р.), а третій (під № 1328, а також мікрофільм № 27712, 406 с.) – Мухаммадом Ібн Ід аль-Бугейді аль-Атміді в кінці місяця джумада І 1240 р. (20 січня 1825 р.). Четвертий звід хроніки знаходиться в бібліотеці Ріфаа Рафі ат-Тагтаві (м. Согадж, під № 201). Його було виконано Ахмадом Мухаммадом Рафі ат-Тагтаві, який не записав

деякі слова та залишив на їх місці лакуни на початку днів та місяців. Очевидно, він хотів вписати ці слова червоними чорнилами після того, як завершить переписування рукопису, але щось стало йому на заваді (можливо, він помер). Мікрофільм цього зводу розміщено в Інституті рукописів Ліги арабських держав (м. Каїр, під № 483). У згаданому рукописі відсутня друга половина (з кінця, події завершуються 9 числа місяця Рабі І 1214 р.) [Muzhir 1998a, 23–27].

Текст хроніки у цитованому виданні було укладено редакторами шляхом порівняльно-зіставного аналізу вищезазначених рукописних зводів [Muzhir 1998a, 46].

З каїрських рукописних зводів перший має назву “Музгір ат-такдіс бі-заваль давлят аль-фарансіс”, другий – “Музгір ат-такдіс бі-хурудж давлят аль-фарансіс”, третій не має назви, оскільки його переписувач вважав, що вказана історіографічна праця є частиною хроніки “Чудеса минувшини в життєписах та хроніках”, та записав на титульній сторінці, що вона є її четвертою частиною. Согаджський звід також не має назви. Працівники бібліотеки намагалися дати йому назву та записали “Таріх духуль аль-фарансіс Миср ва ма хасалія фі заманігім”. Редактори цитованого видання зазначають, що ці назви хроніці надавали переписувачі та працівники “Дар аль-кутуб” і вони не відповідають тій назві, яку мав на увазі А. аль-Джабарті і яку він згадував на сторінках хроніки, оскільки у всіх зводах, згадуючи праці шейха Хасана аль-Аттара, А. аль-Джабарті зазначає: «Ми назвали (книгу) “Музгір ат-такдіс бі загаб давлят аль-фарансіс”». Вони зазначають: “Беззаперечно, автором малася на увазі саме ця назва, якої ми дотримувалися як назви видання хроніки, не приймаючи до уваги те, що написано на обкладинці чи в бібліотечних каталогах” [Muzhir 1998a, 23–27].

Отже, простежуючи історію написання згаданого історіографічного трактату та, виходячи з міркувань дослідників творчості А. аль-Джабарті, можна зробити висновок, що його авторською автентичною назвою є саме “Музгір ат-такдіс бі загаб давлят аль-фарансіс”, якої ми і будемо дотримуватися у наших подальших публікаціях.

У цій статті ми продовжуємо досліджувати функціонування адміністративної та правової термінології у вказаних історіографічних трактатах [див. Сівков 2008, 91–101; Сівков 2009, 115–

126]. Ми проведемо аналіз лексичних одиниць, які вживалися у згаданих історичних трактатах як адміністративно-політичні та юридичні терміни, однак в сучасній арабській літературній мові або втратили свою термінологічну реалізацію, або вийшли з лексичного вжитку. Таким чином, в діяхронному плані досліджувані нами термінологічні одиниці в арабській літературній мові сучасного періоду можна класифікувати як:

- історизми, що позначають поняття, властиві сучасній аль-Джабарті єгипетській адміністративно-правовій системі;
- архаїзми, деактуалізовані в арабській адміністративно-юридичній терміносистемі сучасної доби.

Деякі термінологічні лексеми, що ми зустрічаємо в текстах хронік аль-Джабарті, в сучасній арабській мові продовжують вживатися як адміністративні та юридичні терміни, зазнавши семантичних змін.

Так, класичне слово *أعيان* (букв. “люди, що мають високе соціальне положення”, “знатні люди”) вживається на позначення поняття “знать”:

وتردد الأكابر والأعيان إليه وانكبت عليه أصحاب الدعوى والمستفتون

“Тут йому робила візити знать та високопосадовці, сюди зверталися із запитами сторони, що позивалися” [‘Aḡā’ib 1998, II, 75; Джабарти 1978, 84];

В сучасній арабській мові ця лексема вживається у сполученні *مجلس الأعيان* “Сенат (верхня палата двопалатного парламенту Йорданії)”.

Паралельно до *أعيان* аль-Джабарті нерідко вживає класичне слово *الأكابر* (букв. “великі, знатні особи”) у значенні “високопосадовці”, “знать”, яке в сучасній арабській мові було втрачене¹.

Слово *مشيخة*, що має класичне релігійно-правове значення “шейхство”, “посада шейха”, використовується в текстах, що досліджуються, у значенні “республіка”

الخصام المضر الذي حصل ما بين المشيخة الفرنسية والباب العالي

“Шкідлива ворожнеча, що мала місце між Французькою республікою та Високою Портою” [Muḏḥir 1998b, 141].

Слово *رب* (мн. *أرباب*), що має у арабській класичній мові значення “Господь”, “володар”, “власник”, вживається у працях Абдуррахмана аль-Джабарті у наступних сполученнях:

¹ Див. *أعيان*.

أرباب الديوان “члени дивану” [‘Ağā’ib 1998, III, 16; Джабарти 1962, 69];

أرباب الدعاوى “сторони, що позиваються”; “ті, у кого є які-небудь справи (судові)” [‘Ağā’ib 1998, III, 225–226; Джабарти 1962, 356];
أرباب الأحكام “(французький) уряд” [‘Ağā’ib 1998, III, 144; Джабарти 1962, 238];

أرباب الوظائف “вище духовенство” [‘Ağā’ib 1998, II, 323; Джабарти 1978, 332];

أرباب الحل و العقد “могутні, впливові люди” [‘Ağā’ib 1998, II, 394; Джабарти 1978, 399].

У сучасній арабській мові зазначені термінологічні сполучення вийшли з ужитку. Сама ж лексична одиниця رَبّ (мн. أرباب) зберегла своє класичне значення та вживається в обмеженій кількості термінологічних словосполучень (наприклад أرباب العمل “роботодавці”).

Синонімічною до лексеми, що розглядається, є صاحب (мн. أصحاب), семантика якої збігається з нею у всіх нерелігійних контекстах реалізації поняття “господар”, “власник”. У згаданих історичних хроніках слово, що досліджується, використовується у наступних термінологічних сполученнях:

أصحاب المشورة “високопоставлені, знатні особи” [‘Ağā’ib 1998, III, 23; Джабарти 1962, 77];

أصحاب الحكم “(французький) уряд” [‘Ağā’ib 1998, III, 144; Джабарти 1962, 238];

أصحاب الشرطة “поліцейські начальники” [‘Ağā’ib 1998, III, 285; Джабарти 1962, 447];

أصحاب الدرك “полицейські” [‘Ağā’ib 1998, III, 33; Джабарти 1962, 90];

أصحاب الأملاك “власники нерухомого майна” [‘Ağā’ib 1998, III, 32; Джабарти 1962, 89];

أصحاب الدعاوى “сторони, що позиваються”².

Слово حجة (мн. حجج), яке в класичній арабській мові має значення “доказ”, “аргумент”; “привід”, “відмовка”, вживається аль-Джабарті в значенні “документ на право володіння чимось”, яке в сучасній арабській літературній мові було втрачене. Збереглося виключно класичне значення цієї лексеми:

أصحاب الأملاك يأتون بحججهم وتمسكاتهم الشاهدة لهم بالتملك

² Див. أكابر та أعيان.

“Власники нерухомого майна повинні надати документи, що підтверджують їхні права на володіння”³.

Сполучення إثبات الحياة фіксується у досліджуваних текстах у значенні “свідоцтво про народження”. В арабській мові сучасного періоду ця конструкція вийшла з ужитку. Натомість широко вживається термінологічне сполучення شهادة الميلاد:

وكذلك المولود إذا ولد ويقال له إثبات الحياة

“При народженні дитини видавався спеціальний документ, що називався “свідоцтвом про народження”” [‘Aḡā’ib 1998, III, 32; Джабарти 1962, 90].

Слово حكومة (віддієслівний іменник від حكم “судити”, “розсудити”, “виносити вирок”; “правити”) в класичній арабській мові вживається у значенні “суд”, “винесення вироку”, яке прослідковується при аналізі семантики зазначеної лексичної одиниці в історичних трактатах посткласичного періоду:

لما أراد علي أن يبعث أبا موسى للحكومة أتاه رجلان من الخوارج: زرعة ابن البرج الطائي وحر قوص بن زهير السعدي فقالا له: لا حكم إلا لله! فقال علي: لا حكم إلا لله

“Коли Алі хотів відправити Абу Мусу для того, щоб він розсудив, до нього прийшло два харіджити – Зараа Ібн аль-Бурдж ат-Таї та Харкус Ібн Зугейр ас-Сааді, котрі сказали йому: “Немає судді окрім Аллаха!” Алі сказав: “Немає судді окрім Аллаха!”” [al-Kāmil fī-t-tārīḥ, III, 212];

وصار يخلط في حكوماته ما بين ظلم وعدل ولين وجبروت

“У вироках, які він виносив, він поєднував пригноблення та справедливість, м’якість і силу” [an-Nuḡūm az-Zāhira, XV, 207];

До кінця XVIII ст. зазначена лексема набуває загального значення “правління”, “здійснення влади” [EI, III, 552].

В хроніках аль-Джабарті ми фіксуємо весь спектр семантичних значень лексичної одиниці, що розглядається, – від класичного абстрактного значення “суд”, “винесення вироку”, яке згодом трансформувалося у “суд”, “трибунал” (місце проведення суду та винесення вироку), до абстрактного значення “правління”, “влада”:

رتبوا حكومة ومحكمة وأحضروا القاتل وكرروا عليه السؤال والاستفهام مرة بالقول ومرة بالعقوبة ثم أحضروا من أخبر عنهم وسألوهم على انفرادهم ومجتمعين ثم نفذوا الحكومة فيهم بما اقتضاه التحكيم

“Вони організували трибунал і влаштували суд, доставивши туди вбивцю та допитавши його декілька разів і простим допи-

³ Див. أصحاب الأملاك.

том, і під тортурами. Потім вони доставили до трибуналу усіх, про кого він повідомив, та допитали кожного окремо, а потім усіх разом. Лише після цього над ними відбувся суд, згідно з прийнятими у французів порядками та законами” [‘Aḡā’ib 1998, III, 191; Джабарти 1962, 308];

وإن لم تقدروا لتنظيم أهالي البلد بالهدى والطاعة الموجبة منه لحكومة الفرنسي فإلله تعالى بسعادة رسوله الكريم عليه السلام الدائم ينعم عليكم في الدارين عواض خيراتكم

“Хоч ви і не спромоглися організувати мешканців країни і спрямувати їх по правильному шляху належної покори французькому уряду, Аллах Всевишній через свого шанованого посланця, – хай буде над ним вічний мир, – винагородить вас як в цьому, так і майбутньому житті і даруватиме вам всілякі блага” [‘Aḡā’ib 1998, III, 295; Джабарти 1962, 462];

لما جرت الحكومة الفرنسيساوية إلى أصدقائه

“Так чинить французький уряд з тими, хто йому вірно служить” [‘Aḡā’ib 1998, III, 295; Джабарти 1962, 463];

من عبد الله جاك منو صاري عسكر، أمير عام جيوش دولة جمهور الفرنسيساوية بالشرق، و مظاهر حكومتها ببر مصر حالا، إلى حضرة المشايخ و العلاء أهالي الديوان المنيف بمصر القاهرة حالا، أدام الله تعالى فضائلهم، و زينهم بلميع النور لإكمال وظائفهم و نجاز فرائضهم أمين يا معين

“Від Абдаллаха Жака Мену, верховного головнокомандуючого армією Французької республіки на Сході, який в теперішній час представляє французький уряд в Єгипті, панам шейхам, улемам і членам високого єгипетського дивана, що в теперішній час засідають в Каїрі, – хай збереже Всевишній їхні чесноти та дарує їм світло істини для виконання їхнього обов’язку і покладених на них зобов’язань. Допоможи нам, о допомагаючий!” [Muzḥir 1998b, 215; Джабарти 1962, 366].

На початку XIX ст. слово *حكومة* набуло нового, запозиченого з Європи, значення – “уряд (група осіб, що виконують державну владу)” [ЕІ, III, 552].

Аль-Джабарті використовує широкий пласт лексики термінологічного типу, що фіксується в текстах історіографічних праць посткласичної доби [Сівков 2007, 126–128]. У цьому лексичному масиві ми розглянемо архаїчний сегмент, до якого, зокрема, належать наступні термінологічні одиниці:

“قرأ “було зачитано”, “було прочитано (про указ)”⁴:

⁴ تقليد. Див.

وفي رابع عشره قرئ فرمان من ساري عسكر بالديوان وألصقت منه نسخ في مفارق الطرق والأسواق

“У дивані було зачитано указ верховного головнокомандуючого. Листки з текстом цього указу було розклеєно на перехрестях доріг та вулиць”

[‘Ağā’ib 1998, III, 239; Джабарти 1962, 375];

واستهلت سنة خمس ومائتين وألف في حادي عشر المحرم ورد آغا وعلى يده تقرير لإسمعيل باشا على السنة الجديدة فعملوا له موكبًا وطلع إلى القلعة وقرئ المقرر بحضوره الجمع وضربوا له مدافع.

“Рік тисяча двісті п’ятий. 11 мухаррама прибув ага Порти з указом щодо подовження повноважень Ісмаїл-бея на новий рік. Йому влаштували урочистий в’їзд до фортеці. У присутності всіх прочитали укази і дали гарматний салют” [‘Ağā’ib 1998, III, 291; Джабарти 1978, 304];

فقد “призначити на посаду”

وقلدوا خازندار حسن بك الجداوي والياً عوضاً عن إسمعيل آغا الجزائر لي لعزله

“Хазандара Хасан-бея аль-Джиддаві призначили замість Ісмаїла Агі аль-Джазірлі, котрому дали відставку” [‘Ağā’ib 1998, III, 248; Джабарти 1978, 262];

تقليد “призначення, затвердження (когось) на посаді”

وفيه قرئ تقليد الشيخ أحمد العريشي بقضاء مصر

“У той же день було оголошено про затвердження шейха Ахмада аль-Аріши кадї Каїра” [‘Ağā’ib 1998, III, 235; Джабарти 1962, 370];
“бути відстороненим (від посади)”

فلما خرج فرنساوية ودخل الوزير إلى مصر وصحبته السيد عمر متقلداً للنقابة كما كان وانفصل عنها السيد خليل البكري

“Коли французи пішли і до Каїру вступив везір, то його супроводжував сейїд Омар, якого було призначено накіб аль-ашрафом, яким він був і до того. Сейїда Халіля аль-Бакрі було відсторонено” [‘Ağā’ib 1998, IV, 304; Джабарти 1963, 437];

استقر “затвердити (на посаді)”

فخلع الباشا على إسمعيل بك ويوسف بك خلعتي سمور و استقر إسمعيل بك شيخ البلد ومدبر الدولة

“Паша одягнув Ісмаїл-бея і Юсуф-бея в одяг пошани з хутром соболя і затвердив Ісмаїл-бея *шайх аль-бальядом* і керівником країни” [‘Ağā’ib 1998, II, 16; Джабарти 1978, 40];

رسم “наказувати”

رسم كتحدا بك بنفي طائفة من الفقهاء من ناحية طنندا إلى أبي قير

“Катхода-бей наказав зіслати до Абукиру групу богословів Танти” [‘Агā’ib 1998, IV, 336; Джабарті 1963, 480].

Отже, з діяхронно-семантичного аналізу досліджуваного мовного матеріалу випливає, що у ньому виокремлюються два основні лексичні пласти архаїзованої лексики:

– терміни-архаїзми, що втратили свою термінологічну семантику та збереглися в ужитку як загальнолітературні лексичні одиниці;

– терміни-архаїзми, що вийшли з мовного ужитку.

Дослідженню адміністративної термінології у текстах історіографічних праць А. аль-Джабарті буде присвячено наші подальші публікації.

ЛІТЕРАТУРА

ал-Джабарті А. Аджаиб ал-асар фи-т-тараджим ва-л-ахбар (Удивительная история прошлого в жизнеописаниях и хронике событий). Т. III. **Египет в период экспедиции Бонапарта (1798–1801)**. Перевод, предисловие и примечания Фильштинского И. М. Москва, 1962.

ал-Джабарті А. Аджаиб ал-асар фи-т-тараджим ва-л-ахбар (Удивительная история прошлого в жизнеописаниях и хронике событий). Т. IV. **Египет под властью Мухаммада Али (1806–1821)**. Перевод, предисловие и примечания Кильберг Х. И. Москва, 1963.

ал-Джабарті А. Аджаиб ал-асар фи-т-тараджим ва-л-ахбар (Удивительная история прошлого в жизнеописаниях и хронике событий). Т. II. **Египет в канун экспедиции Бонапарта (1776–1798)**. Перевод, предисловие и примечания Кильберг Х. И. Москва, 1978.

Сівков І. В. Формування суспільно-політичної та юридичної лексики арабської мови у класичний та посткласичний період (VII–XVIII ст.) // **Східний світ**. 2007. № 4.

Сівков І. В. // Адміністративно-політична та юридична лексика у хроніках Абдуррахмана аль-Джабарті // **Сходознавство**. 2008. № 44.

Сівков І. В. Суспільно-політична та юридична лексика в хроніках Абдуррахмана аль-Джабарті // **Сходознавство**. 2009. № 45–46.

EI – The Encyclopaedia of Islam. Brill Academic Publishers. 1986. Т. III.

al-Ġabarī ‘Abd ar-Raḥmān. ‘Aġā’ib al-āṣār fī tarāġim wa-l-aḥbār. al-Qāhira, 1997–1998. Ч. I–IV.

al-Ġabarī ‘Abd ar-Raḥmān. Muḥhir at-taqdīs bi-zahāb dawlat al-faransīs. al-Qāhira, 1998.

al-Ġabarī ‘Abd ar-Raḥmān. Muḥhir at-taqdīs bi-zawāl dawlat al-faransīs. al-Qāhira, 1998.

Ibn al-Aṣīr. al-Kāmil fī-t-tārīḥ. Bairūt, 1987. Т. III.

Ibn Taġrī Bardī. an-Nuġūm az-Zāhira. Bairūt, 1992. Т. XV.